

KAPITOLA PÁTÁ

Co s tím

Pojem **prevence** pochází z latinského *praeventus* – zákrok předem. Znamená předcházení nežádoucímu jevu a ochranu před ním. Prevence v užším slova smyslu znamená prevenci jednotlivých negativních jevů – např. prevence závislosti na drogách.

Předmětem prevence je působení na chování člověka a současně s tím působení na ty jevy, které jeho chování ovlivňují, a to v tom smyslu, aby nedocházelo k negativnímu jednání z hlediska společnosti.

Obsahem prevence je realizace opatření, kterým lze nežádoucímu jevu předcházet a pozitivně ovlivňovat ty, na které je prevence zaměřena. Základním předpokladem účinnosti prevence je poznání a analýza jevu, na který je zaměřena, a jeho zkoumání v širších souvislostech.

Dělení prevence:

- **primární prevence** – u drogové závislosti se jedná o předcházení jejímu vzniku,
- **sekundární prevence** – je v drogové problematice zaměřena na plnění dvou úkolů: léčbu osob závislých na drogách a minimalizaci zdravotních a sociálních rizik,
- **terciární prevence** – je zaměřena na osoby ve stadiu závislý.

5.1 Klíčové charakteristiky úspěšné školní prevence

Kanadské centrum proti zneužívání drog (CCSA) publikovalo v červnu 2010 novou verzi standardů pro preventivní programy ve školách. Materiál, který vychází zejména z předešlých vědeckých studií na toto téma, identifikuje např. pro programy zneužívání cannabisu následující rysy úspěšného programu:

- delší trvání (např. více než patnáct besed),
- interaktivita,
- vedení programu odborníkem, nikoli učitelem,

- zaměření spíše na starší žáky (na studenty středních škol spíše než na 2. stupeň ZŠ),
- program přiměřený vývoji založený na více modelech prevence.

„Základem je nebrat drogy. Má to tato konkrétní rizika... Když už po nich sáhnete, tak si nepíchejte. Když už si pícháte, měňte si jehly. Pokud experimentujete, nebuďte u toho sami, nevíte, jak budete reagovat a jestli nebudete potřebovat pomoc. Dobré je třeba nemít u sebe klíčky od auta, protože co kdyby vás napadlo se projet? Taký se hodí nebýt výš než v přízemí. Co kdybyste se chtěli projít po okenní římse a zalítat si?“⁵⁸

5.2 Represe

Represe je soubor opatření státního donucení směřujících k zabezpečení celospolečenského zájmu, který souvisí s donucením, potlačováním a uplatněním násilí.

Prevence by nikdy neměla být stavěna do opozice k represí. Proč? Když budeme chtít někomu zabránit v nežádoucím chování, stanovíme pravidla jednání (zákony, vyhlášky). Pro případ jejich porušení stanovíme postih (tresty, sankce). Ten, kdo pravidla přestoupí, musí vědět, že bude potrestán. Tím je na něj vytvářen tlak, který slouží k ochraně společnosti a má preventivní charakter. V takovém pojetí je represe součástí prevence.

Vzájemný vztah represe a prevence je diskutován i v naší veřejnosti především v souvislosti s problematikou drog. Jedná se o vztah prevence x trestní právo. Systém trestní represe obsahuje i preventivní prvky – jedná se zejména o alternativní tresty, dohled probačního úředníka, výchovná opatření při trestání mladistvých. Tím se tvoří systém, který lze nazvat **systémem zákonné prevence**. Na něj by měly navazovat další speciální programy. Jedná se o alternativní řešení a postupy při řešení trestních věcí, které stojí v protikladu ke standardnímu postupu orgánů činných v trestním řízení.

Právě diferenciací různých typů řízení (a tedy individuální přístup s ohledem na povahu projednávané věci) se jeví jako nejvýhodnější při řešení drogové kriminality. Alternativní procesní postupy a alternativní sankce jsou i z ekonomického hlediska výhodnější.

V Evropě se výrazně prosazuje liberální přístup, který klade důraz na prevenci a „harm reduction“. Přesto je zachováno používání represivních opatření

⁵⁸ DOUDA, I., www.novinky.cz, 8. 8. 2011.

proti osobám neoprávněně nakládajícím s omamnými a psychotropními látkami. Z dosavadních zkušeností je zřejmé, že jednostranný přístup, ať je již represivní, nebo liberální, nevede k úspěšnému vyřešení problému zneužívání omamných a psychotropních látek.

Represe vede ke kriminalizaci celých komunit a ztěžuje návrat jejich jednotlivých členů do společnosti. Liberální přístup umožňuje nekontrolovatelné šíření omamných a psychotropních látek a způsobuje nárůst kriminality s tím spojené a je zdrojem nelegálních finančních zisků. Proto se protidrogová opatření států přiklánějí v poslední době k aboličnímu přístupu v kombinaci s donucovacími prvky. Odvykací léčba je alternativou k uložení trestu. Rovnováhu je třeba hledat ve vzájemných vztazích mezi prevencí, léčbou a represí.

Z toho vyplývá, že společenská redukce negativních dopadů užívání drog musí být především zaměřena na snižování poptávky, a ne jako dosud na snižování nabídky.

5.3 Jak může pomoci rodina?

Výchova v rodině by měla dítě vybavit správným hodnotovým žebříčkem. Měla by jej naučit se chovat v různých životních situacích tak, aby si umělo zachovat svůj názor a odolat různým svodům. Vytvořit v rodině příznivé klima je hlavním úkolem rodičů. Rozpad rodiny nebo její nefunkčnost je stresující záležitostí pro všechny její členy a nejhůř se s touto situací vyrovnávají děti a mladiství. Právě rodinné vztahy mohou mít rozhodující vliv na jedince, který zneužívá drogy.

U **experimentátorů** bývají vztahy v rodině uspokojivé, ke konfliktům sice dochází, ale netrvají dlouhou dobu. Rodina je schopna na situaci reagovat a korigovat nežádoucí chování svého člena. Ten je ochoten spolupracovat, protože mu na rodině záleží a nechce vyvolávat obavy u ostatních jejích členů. Pro **uživatele** už rodina jako zázemí ztrácí svůj význam a důležitost. Dochází k opakovaným konfliktům v souvislosti s užíváním drog. Uživatel postupně mění svoje postoje, které byly v rodině zachovávány a respektovány. Dochází k postupnému odpoutávání a rodina ztrácí svůj vliv. Projevují se tendence k citovému i materiálnímu vydírání. To je zpočátku úspěšné, protože zde významnou roli hraje strach z úplné ztráty kontaktu s uživatelem. Ten často slibuje změnu svého chování, ale v praxi k ní nedochází. **Zneuživatele** může rodina posuzovat dvojím způsobem:

- a) bere jej jako nemocného a snaží se jej přimět k léčbě a podporuje jej v ní, nebo
- b) převáží obranné tendence a pocit bezmoci a zneuživatel je postupně vytlačen vně rodiny, stává se „černou ovčí“.

V důsledku drogové závislosti jedince tedy vznikají problémy i v jeho rodině. Dochází k narušení vztahů mezi jejími členy, k ekonomickým problémům často s kriminálními důsledky. Do složité situace z právního hlediska se dostávají rodiče, jejichž dítě zneužívá omamné a psychotropní látky. Snaha „pomoci“ svému dítěti tím, že budou situaci přehlížet nebo budou své dítě podporovat, může být kvalifikována jako trestný čin ohrožování výchovy dítěte. Mezi taková jednání patří zejména omlouvání nepřítomnosti ve škole, placení dluhů dealerům a jiné formy zdánlivé pomoci.

Naopak snaha vyřešit situaci vyčleněním dítěte z rodiny může být, v případě, že se jedná o mladistvého, kvalifikována jako trestný čin zanedbání povinné výživy, popřípadě opuštění dítěte.

Situace rodičů dítěte závislého na drogách je o to složitější, že dítě sice odmítá autoritu rodičů, ale zároveň není schopno se o sebe postarat. Hovoříme o tzv. **zdánlivé samostatnosti**. Tím, že dítě dál užívá drogy, prohlubuje svou závislost na rodičích. Ani dospělé dítě pak nebývá schopné se o sebe postarat. Rodiče zajišťují dospělému dítěti vše a ono jimi za to hluboce pohrdá. Důležité je nedat se vydírat. Vyhrožování braním drog, útekem, prostitucí nebo sebevraždou je častým způsobem. Tato rizika jsou reálná, ale ústupky věc neřeší.

Mezi zákonné možnosti, jak situaci řešit, patří navrhnout nařízení ústavní výchovy u mladistvého ve spolupráci s orgánem sociálně-právní ochrany dětí. V úvahu přichází také využití dobrovolného ústavního léčení nebo nařízení ústavního léčení v případě, kdy je závislý nebezpečný sobě nebo okolí v důsledku duševní poruchy. Rodiče mohou také využít tlaku na zletilé i nezletilé dítě pomocí možnosti ohlásit krádež věcí nebo peněz, pokud k ní doma došlo, s tím, že k ohlášení nedojde, pokud dítě bude spolupracovat a nastoupí léčbu. Vhodnou dobou k takovému návrhu je období odvykacích potíží.

V žádném případě takovou situaci nevyřeší použití násilí nebo pohružky násilí vůči závislému dítěti. Je třeba zachovat kontakt. Důležité je, aby byl problém závislosti u dítěte včas zachycen, a byla tak snížena míra rizika ohrožení jeho samého i celé rodiny. Pro další členy rodiny není bezpečné, aby její závislý člen bydlel ve stejné domácnosti, pokud nemá zájem se léčit; je proto možné zrušit dospělému dítěti trvalý pobyt v bytě rodičů.

Psychologický výzkum nám nabízí následující doporučení:

1. O děti pečujte a věnujte jim dostatek času!
2. Stanovte rozumná pravidla týkající se zákazu alkoholu, drog a hazardu. Důsledně a pevně je prosazujte! Případný postih by měl být přiměřený a předem daný (např. omezení kapesného nebo omezení týkající se času stráveného mimo domov). Měl by následovat bezprostředně po porušení domluvených pravidel.
3. Rodiče by své problémy měli řešit efektivně, aniž by do nich vtahovali děti.
4. Rodiče by také měli dávat dětem dobrý příklad zdrženlivostí a zdravým způsobem života.
5. Rodiče by měli být o návykových látkách informováni.
6. Pomáhá najít dítěti kvalitní zájmy a společnost.
7. Naučte dítě odmítat alkohol a drogy.
8. Vyplatí se spolupracovat s dalšími dospělými v širší rodině i mimo ni, např. se školou nebo s lidmi ze sousedství.
9. Pomáhejte dítěti nacházet dobré životní hodnoty.⁵⁹

5.4 Co může naznačovat, že dítě bere drogy?

- **Problémy** – nemusí se objevit hned zpočátku, dá se ale říci, že braní drog k potížím ve škole dříve nebo později nutně vede. Objevují se absence, zhoršuje se prospěch. V této fázi to ještě často nevypadá, že by v pozadí potíží byly drogy. Je třeba sledovat i další příznaky a celý obraz dávat trpělivě dohromady. Paradoxně právě snaha o udržení dobrého prospěchu či o složení náročných zkoušek bývá důvodem k prvnímu drogovému experimentu.
- **Ztráta původních zájmů** – jde hlavně o původní časově i fyzicky náročné koníčky, jako je sport, nejrůznější aktivní umělecká činnost a podobně. Setkáváme se najednou s rezolutním odmítáním dříve milované zábavy.
- **Změna vzhledu a způsobu vyjadřování** – především změna způsobu trávení volného času; dochází ke změně přátel, party.

⁵⁹ NEŠPOR, K. Co pomáhá při zvládnání návykového problému u dítěte? *Meduňka* [online]. 2009, roč. 5, č. 6, 21. 10. 2011 [cit. 2014-07-08]. Dostupné z: <http://zitspolu.webno-de.cz/news/alkohol-primar-mudr-karel-nespor-csc-pro-casopis-medunka-6-2009>.

- **Změny v chování** – bez povšimnutí by neměly zůstat ničím neodůvodněné stavy nápadné veselosti či aktivity. Za pozornost stojí zejména náhlá noční nespavost spojená s různým, často dosti nesmyslným kutěním a podobným konáním. Stejně tak jsou nápadné stavy skleslosti, únavy a opakující se depresivní rozlady. Nelze ovšem vyloučit, že podobné chování může být prostě projevem onemocnění.
- **Slabost a celkově klesající výkonnost** – zhoršená koncentrace a hlavně náhlé spaní přes den jsou možnými příznaky braní drog. Nápadné jsou tyto příznaky především v kombinaci s celkovou změnou životního stylu, která nastala v poslední době.
- **Jídlo** – jeden z velmi nápadných příznaků braní tzv. stimulačních drog (u nás hlavně pervitin „piko“) je ztráta chutě k jídlu. Tyto látky mají jako jeden z vedlejších účinků právě potlačení chuti k jídlu – hubnutí je zde přirozeným důsledkem. Pozor! To, že tyto příznaky nejsou přítomny, nemusí ještě znamenat, že o drogy nejde. Hubnutí je totiž charakteristické, alespoň zpočátku, POUZE pro pervitin. Opiáty či halucinogenní drogy se takto projevovat nemusí.
- **Defekty jako další z příznaků** – vedou k závěru o vznikající drogové závislosti (kožní defekty). Jde o stopy po škrábnutích a jiných drobných sebepoškozeních, zejména na obličejích a hřbetech rukou.
- **Mizení malých finančních částek** se postupně mění ve stále patrnější snahu dítěte sehnat dostatek peněz na drogy, následují krádeže peněz či jiných cenných věcí. Předchází často prodej všeho cenného, co bylo ve vlastnictví dítěte, včetně milovaného oblečení. Jde o příznak charakteristický pro prohlubující se závislost na heroinu.
- **Nález stříkaček, jehel nebo drog.** Zde je již situace jasná. Přesto se poměrně často stává, že rodiče v této situaci rádi uvěří vysvětlení, že „nádobí“ je někoho cizího, jen v úschově a podobně. Toto vysvětlení je sice možné, ale vysoce nepravděpodobné.
- **Stopy po injekčním vpichu** na končetinách.

5.5 Jak řešit drogy v zaměstnání?

V poslední době zasahuje zneužívání drog také do pracovní činnosti závislých osob. Vlivem zneužívání návykových látek se mění chování závislé osoby, dochází k poklesu výkonnosti, ke snížení pozornosti, projevuje se agresivita, oslabuje se možnost přijímání a vyhodnocování informací. To s sebou nese zvýšené bezpečnostní riziko, především při výkonu pracovních činností, u kterých je dána možnost ohrožení života nebo zdraví lidí nebo hrozí velké škody na majetku. Mezi takové profese patří řidiči

motorových vozidel, piloti, zdravotníci, policisté, soudci, pracovníci v chemickém průmyslu, v elektrárnách apod. Škody, které takto hrozí, odůvodňují používání různých preventivních postupů. U takových pracovních činností lze využívat testování osob jak před nástupem do zaměstnání, tak namátkově nebo v případě podezření z ovlivnění návykovou látkou. Testování je v těchto případech součástí prevence zdravotních, ekonomických a bezpečnostních rizik. Lze postupovat podle § 16 zákona č. 379/2005 Sb., tabákový zákon.

5.6 Lze drogy testovat ve škole?

V posledních týdnech se v médiích opakovaně objevují zprávy o testování moči žáků přímo ve školách a prohledávání školních prostor za pomoci psů se speciálním výcvikem. To samozřejmě nepatří mezi preventivní opatření. Nejedná se ani o protidrogovou prevenci. Testování moči ve škole je metoda s řadou právních úskalí, kterou lze užít jen v mimořádných případech, týkajících se konkrétního jedince v situacích definovaných a upravených zákony. Zjištěný výsledek je jen orientační. Spolehlivý výsledek dává jedině krevní test provedený zdravotnickým zařízením. Zásah policie je podle platné legislativy možný jen v případě podezření z trestného činu, například obchodování s drogami nebo distribuce drog ve škole. Nevhodně použitá metoda může narušit důvěru žáků k pedagogům.⁶⁰

Věc je třeba posuzovat podle § 29 odst. 2 zákona č. 561/2004 Sb., školský zákon, v posledním znění, ze kterého vyplývá pro školy a školská zařízení povinnost zajistit bezpečnost žáků.

Testování může škola požadovat jen za zákonem stanovených podmínek na základě ustanovení § 16 zákona č. 379/2005 Sb. Zejména když má důvodné podezření na užití alkoholu nebo jiné návykové látky u konkrétního žáka a existuje tedy předpoklad **porušení školního řádu**. To znamená **prokázat**, že žák užíval omamnou látku přímo ve škole (a tím se dopustil porušení školního řádu) nebo že žák je pod vlivem omamné látky, a nemůže se tedy zúčastnit odborného výcviku či vyučování. To platí v případech ohrožení života nebo zdraví žáků nebo jiných osob, nebo kdy odůvodněně hrozí riziko poškození majetku. Orientační test moči v tom případě nestačí, je nutná krevní zkouška provedená ve zdravotnickém zařízení. Škola by se navíc odebráním vzorků moči ve svých prostorách vystavila riziku porušení hygienických předpisů (moč je biologický materiál).

⁶⁰ Sekretariát Rady vlády pro koordinaci protidrogové politiky.